

Tussen Rijn en Lek 1976 4 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9723>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

10e jaargang

nr. 4

november 1976

Redactie-commissie:

A. Graafhuis (eindredakteur), L.M.J. de Keijzer, Houten,
mevr. drs. G. de Nie, Schalkwijk, G.M. Staal, Odijk.

Redactie-adres:

A. Graafhuis, p/a Gemeentelijke Archiefdienst,
Alex.Numankade 199, Utrecht, tel. 030 - 71 18 14.

Sekretaris der vereniging:

L.C.J.M. Rouppe van der Voort, Jacob van Ruisdaelstraat 28,
Wijk bij Duurstede, tel. (van 9-17 uur 03435-2444, toestel 14).

Inhoud van dit blad:

Nogmaals: "Rijngrensverdediging in Romeinse tijd" door
D.R. Klootwijk.

Lidmaatschap: f 20,- per jaar. Studenten en scholieren f 10,-
per jaar.

Postrekening van de penningmeester nr. 21 45 85 t.n.v. de
Rabobank te Houten t.g.v. de rekening van de Historische
Kring "Tussen Rijn en Lek", nr. 32.98.07.498.

Nogmaals: "Rijngrensverdediging in Romeinse tijd."

In bovengenoemd artikel (Tussen Rijn en Lek, 10e jaargang nr. 1), geeft drs. H.J.M. Thiadens enkele suggesties omtrent de wijze waarop wellicht de Romeinen het Nederlandse deel van de Rijngrens verdedigden. Hij vraagt zich daarbij, naast andere zaken af of de Utrechtse Heuvelrug-Veluwezoom bezet Romeins gebied is geweest en of de tegenwoordige Provinciale weg Utrecht-Zeist-Rhenen van Romeinse oorsprong kan zijn.

Mag ik Thiadens langs deze weg mijn visie op zijn suggesties kenbaar maken? Wellicht zijn meerdere lezers geïnteresseerd in dit voor het gebied "Tussen Rijn en Lek" toch wel belangrijke probleem.

Tracht men het vraagstuk van de Rijngrensverdediging te benaderen dan dient men de volgende punten in het oog te houden:

1. De Romeinse tijd in ons land, (12 v.c.-400 n.c.) bestaat feitelijk uit drie periodes.

De eerste periode duurt tot 47 n.c. De Romeinen zien in die tijd de Rijngrens als onhoudbaar, en streven ernaar hun gebied uit te breiden tot de Elbe. Zij willen dus nog een stuk van Germanië veroveren. Men kan dit de offensieve periode noemen.

Na 47 n.c. begint de defensieve periode, waarin de Romeinen de Rijn als de grens van hun gebied beschouwen. Vanuit de Rijnstreek verweren ze zich tegen de uit het Noorden opdringende Germanen.

Deze periode valt in twee gedeelten uiteen. In het eerste deel van de defensieve periode ligt het initiatief duidelijk bij de Romeinen. Maar in het tweede deel, na 250 n.c., moeten zij het initiatief overlaten aan de steeds sterker opdringende Germanen.

Die veranderende situaties hebben vanzelfsprekend de strategie der Romeinen beïnvloed. Zij bepaalden daarnaar de opstelling van hun legers, het aantal en de functie van hun vestingen, de benodigde hoeveelheid van hun troepen en tevens hun houding ten opzichte van hun buurvolken.

2. Het landschapspatroom in dit gebied was in de Romeinse tijd geheel anders dan nu.

De niet bedijkte Rijn kon ongehinderd zijn eigen weg zoeken, al zal deze rivier met zijn gering verval een eenmaal gekozen bedding lang behouden. Maar ook het land zelf lag er heel anders bij dan tegenwoordig.

De ruggen van thans zijn de oude stroombanen van vroeger. Ze bevatten vrijwel geen organische stoffen, wel fluviaatiele als zand en grind en waren oorspronkelijk lager dan de omgeving. De kommen van nu, vroeger veelal veen bedekt met een kleilaag en veel organische stoffen bevattend, lagen als hogere eilanden in het landschap.

Toen dit gebied in cultuur werd gebracht en het grondwater daalde kregen zuurstof en bacteriën toegang tot de onderlaag. De rug van nu met zijn fluviaatiele ondergrond ondervond daarvan nauwelijks invloed en klonk maar weinig in. De kom van nu onderging, met zijn sterk organische ondergrond, een forse daling waardoor de vroeger lager liggende ruggen als het ware uitgepeld werden en hoger kwamen te liggen dan de kommen. Het tegenwoordige reliëf van de bodem is dus eigenlijk het spiegelbeeld van het vroegere.

De Romeinse nederzettingen lagen op de rivierklei, die in de Romeinse tijd aanwezig was. Maar op een aantal plaatsen is die rivierklei overdekt door een jongere afzetting, waarop dan de latere Frankische nederzettingen ontstonden.

De Heuvelrug-Veluwezoom bezet Romeins gebied ?

Dit is geen nieuw idee. Het werd reeds in 1904 door Kern naar voren gebracht. 1). Als deze de opstand der Bataven (69/70 n.c.) bespreekt haalt hij een bericht aan waarin de Romeinse schrijver Tacitus vertelt dat de leider van de opstand, Julius Civilis, op een en dezelfde dag vier Romeinse versterkingen laat aanvallen: Arenacum, Vada, Grinnes en Batavodurum. Kern zoekt deze vier vestingen in: Arnhem, Wageningen, Rhenen en Duurstede.

Geen van de deskundigen die zich met de studie van de Romeinse periode bezig hielden of houden is het met Kern eens. We denken hier aan Ramaer, Hetteema, Kroon, van Rheyneck Leyssius, Byvanck, Stolte, Bogaers, van Es e.a. Alleen de "Groszer Historischer Weltatlas, Dl.1", geeft op een kaart van "Het Romeinse Rijk in de 2e eeuw" aan dat de Heuvelrug en een deel van de Veluwe bij het Romeinse Rijk behoorden. Daarnaast acht Byvanck 2) het mogelijk dat er wachtposten van de Romeinen in dit gebied geweest zijn. Hij noemt dan: Montferland, Duno, Wageningen en de Grebbeberg.

Terwijl de Romeinen in hun offensieve periode inderdaad ten Noorden van de Rijn invloed uitoefenden moesten, op bevel van Keizer Claudius, (41-54 n.c.), alle troepen definitief op de linkeroever van de Rijn teruggetrokken worden. 3). De met een reeks vestingen versterkte Rijn grens (in ons gebied de Oude en Kromme Rijn) werd voorgoed de grens van het Romeinse Rijk.

Byvanck, Bogaers, 4) Halbertsma, 5) Blok, 6) van Es, 7) zijn het erover eens dat de Rijn effectief tot aan de vierde eeuw en daarna officieus steeds als de grens van het Romeinse Rijk beschouwd werd.

Vooraf van Es zegt het heel duidelijk : "Onder Claudius onstond de scherp afgebakende grenslijn langs Oude en Kromme Rijn.

Julius Civilis kan er bij zijn opstand geen ogenblik aan getwijfeld hebben dat de Rijnlinie voor de Romeinen zo essentieel was dat zij deze onmogelijk konden prijsgeven". 8). Alleen von Petrikovits 9) meent dat de Romeinen al kort na 355 n.c. de Rijn grens officieel opgaven.

Ten Noorden van de Rijn hielden de Romeinen een brede strook, volgens van Es wellicht 15 km. diep, vrij van bewoning. Byvanck meent zelfs dat de gehele kuststrook ten Noorden van de Rijnmond behoorde tot die van bewoning vrij gehouden strook. 10).

Deze vrije strook was gereserveerd voor het leger als jacht- en oefenterrein, maar diende vooral voor een gemakkelijker verdediging van de grens. In een leeg gebied waren e.v. bewegingen van de Germanen duidelijker te volgen.

De Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en het Gooi waren zodoende vrijwel onbewoond. 11). In het gehele gebied direct ten Noorden van de Rijn wijst dan ook het geringe aantal vondsten en het ontbreken van fosfaat op afwezigheid van Romeinse bezetting en inheemse bevolking.

In het kader van deze Rijn grensbeveiliging moesten Chamaven, Amsivari en Canninefaten hun gebied ten Noorden van de Rijn prijsgeven. Dat het de Romeinen bittere ernst was bij het vrijhouden van deze strook bewijst hun optreden tegen twee Friese koningen, Verritus en Malorix die zich met hun onderdanen daar toch gevestigd hadden. 12). Beide koningen kregen gelegenheid hun belangen in Rome bij Nero te gaan bepleiten. Zonder succes overigens, waarna de Friezen met wapengeweld uit de Rijnstrook werden verdreven.

En dat terwijl de politieke en economische relaties tussen Romeinen en Friezen toch uitstekend waren. 13).

Vanuit hun garnizoensvestingen zullen de Romeinse troepen regelmatig over de Rijn in deze onbewoonde strook gepatrouilleerd hebben om ongewenste infiltranten op te sporen.

We moeten tot de conclusie komen dat Heuvelrug en Veluwezoom geen bezet Romeins gebied geweest zijn en dat er dus geen castella gelegen waren. We willen in dit verband er nog op wijzen dat reeds Drusus door het aanleggen van een dam de N. tak van de Rijn aanzienlijk meer water bezorgd heeft. Vestingen aanleggen ten Noorden van zo'n sterk ver-grote rivier zou een strategische misser geweest zijn.

Dat de marine de bescherming van de Heuvelrug nodig had om op Rijn en Vecht te kunnen patrouilleren wagen we te betwijfelen. Hoe zou de vloot het anders op de rest van de Rijn en de Donau hebben kunnen redden? We vrezen eerder dat de Romeinen meer ongemak dan plezier van de Heuvelrug hadden. Dit zwaar beboste en weinig overzichtelijke gebied was zeer aantrekkelijk voor de Germaanse strijdwijze, maar de Romeinse soldaten hielden er niet van.

2. Kan de tegenwoordige Provinciale weg Utrecht-Zeist-Rhenen van Romeinse oorsprong zijn?

Deze weg bestaat uit een aantal toepadten (paden over particuliere grond) en kerkwegen die in de loop der tijden aaneengevoegd zijn, en waarbij nogal eens het tracé van de weg verlegd werd. Zo liep onder Elst de oude weg vroeger aan de voet van de helling langs de uiterwaarden naar Amerongen. Het nieuwe tracé is daar in 1814 aangelegd. Dat is ook het geval bij het landgoed Zuilenstein onder Leersum, waar het oude pad nog op het terrein van het landgoed is terug te vinden. De weg Utrecht-Zeist-Rhenen kreeg pas nationale betekenis nadat hij, bij decreet van 21 oktober 1811 onder de keizerlijke wegen was opgenomen. Bij souverain besluit van 28 september 1814 werd vastgesteld dat de weg uit 's lands kas bekostigd zou worden. Als gevolg hiervan werd de weg

verbreed, verbeterd en van een klinkerbestrating voorzien. 14). De weg zelf dateert op zijn vroegst uit de 12e eeuw.

We zullen een aantal van genoemde toepaden en kerkwegen aan een wat uitvoeriger beschouwing onderwerpen.

Het stuk van de weg Utrecht-de Bilt heette vroeger de Nieuwe Steenweg en werd in 1290 ook aangeduid als "de wech die doer 't veene gaet". Deze weg loopt dwars door de percelering van de copeontginning Herverscop, 15) die na 1120 door de Abdij Oostbroek in cultuur werd gebracht. De weg moet dus jonger zijn dan de ontginning en kan op zijn vroegst in de 12e eeuw zijn ontstaan. 16)

Het gedeelte de Bilt-Zeist was eertijds een simpel kerkpad waarlangs de bewoners van de Bilt en andere aanwonenden de Kerk te Zeist bereikten. In een verslag van getuigenverklaringen bij een proces tussen het Kapittel ten Dom en de Abdij Oostbroek van 16 september 1544 lezen we:

"Cornelis Aertsz., woenende aen die Bilt . . . zeyt, dat alsoe hij getuge tot Zeyst ter kercken hoert . . .", en:

"Dirck Cornelisz., woenende in den gerechte van de Bilte, ende hoert tot Zeyst ter kercken". 17).

Deze weg droeg in 1809 nog de naam van de "Utrechtsche Zandweg". 18)

Ook dit gedeelte van de weg liep dwars door akkerland.

Zo zien we dat het Kapittel ten Dom in sept. 1562 verpacht:

"drie hont lants . . . streckende van den Cloesterweg (lees: Croesterweg) op nae den Hoghen wech toe", en in dec. 1562:

"een half mergen lants mit die hofstede . . . streckende van de Cl(ro)isterwech tot den Heerwech toe". Beide stukken

land strekten zich dus uit van de tegenwoordige Kroostweg, die ten Z. van de Utrechtse weg ligt tot aan de Oude Arnhemse (Boven)weg, die ten N. van de Utrechtse weg te vinden is. 19).

De Driebergse weg tussen Zeist en Driebergen is van oorsprong ook een kerkpad. 20). Het eerste deel ervan, de Dorpsstraten, gelegen tussen de Oude Kerk van Zeist en het terrein van het Lyceum "Schoonoord" werd in dec. 1566 officieel Kerckwech genoemd.

In een verklaring van 18 dec. 1566 staat: "dat den Heerwech (= Arnhemse Bovenweg) tusschen Utrecht ende Reenen boven aen den berch heenen ghaet, ende den beneden wech van ouden heercoomen ende oock noch altijd die Kerckwech geheten is den wech door Zeyst loopende als van den Preeckstoel (= Lyceum "Schoonoord"), tot Zeyster kerck toe". 21).

Tot dit laatst besproken gedeelte van de weg behoorde ook de door Prof. de Monte verLoren vermelde los- en laadplaats. Of die inderdaad van Romeinse oorsprong is weten we niet. Merkwaardig is in dit verband wel dat er in Cattenbroeck, even ten N. van de hofstede "de Brakel", een smal perceel grasland ligt dat raait op de kunstmatige heuvel waarop de Oude Kerk van Zeist is gebouwd en dat vroeger in de volksmond "De Romeinse Weg" genoemd werd. 22).

Op de "Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht" van de Roy ligt hier in 1696 nog een weg, genaamd de Karsbergensteegh. We twifelen voorlopig nog ernstig aan de mogelijkheid van een "Romeinse Weg" daar ter plaatse. Aangezien het aangrenzende land van de Brakel eertijds eigendom was van het klooster Windesheim lijkt de waarschijnlijkheid van een verbastering van de "Roomse Weg" niet uitgesloten. In de buurt van deze weg, dichtbij de oude brug over de Kromme Rijn te Bunnik lag vroeger een nog niet nader gelocaliseerd stuk land van zeven morgen, genaamd: Hoog Steenberghe". Ook deze naam is wat merkwaardig; er is in de hele wijde omgeving alleen maar vlak bouw- en weiland te vinden. 23)

In Doorn was de besproken weg oorspronkelijk eveneens een Kerkweg. In de winter was die vaak zeer drassig, zodat men hem in 1771 verhard heeft. 24).

Zover we in de geschiedenis kunnen nagaan hebben er in de streek tussen Utrecht en Rhenen steeds twee zandpaden op korte afstand van elkaar gelegen. De Benedenweg (teg. Provinciale weg), die bestond uit een aaneenschakeling van kerkwegen. Was die onbegaanbaar dan zal men uitgeweken zijn naar de hoger gelegen Bergweg, de tegenwoordige Arnhemse Bovenweg.

We komen hiermee tot de conclusie dat de Provinciale weg, (Benedenweg) Utrecht-Zeist-Rhenen beslist geen Romeinse weg was. Temeer omdat hij ook niet voorkomt op de bekende Peutingerkaart, waarover zo dadelijk meer.

Het feit dat er in de sector Vechten-Noordzee reeds 47 n.c. een dichte vestinggordel werd gebouwd, terwijl dat in de Betuwe nog wel enige tijd uitgesteld kon worden 25) verklaart van Es door te stellen dat de situatie in de eerstgenoemde sector het meest drong; dit gebied was voordien nooit systematisch gepacificeerd, terwijl in de Betuwe, kern van het woongebied der bevriende Bataven, die versterking nog wel wat wachten kon.

Deze verklaring klinkt plausibel, maar laat toch wel enige vragen open.

Van Es zegt zelf dat de vestingen van de Noordzee-Vechten niet bestemd waren als uitvalsbasis tegen Brittannië. Zij konden dus alleen dienen tegen invallers uit het Noorden, een gebied dat door veen en moeras vrijwel onbegaanbaar was. Terwijl de bevolking in deze sector, net als in de Betuwe, ook bestond uit "bevriende Bataven". En uit Canninefaten, die volgens Byvanck waarschijnlijk een onderdeel van de Bataven, en in elk opzicht aan deze laatsten gelijk waren.

Dat de aanleg van deze vestinggordel "het meest drong" ontgaat ons.

In de 2e sector, de strategisch zo belangrijke Betuwe, zou men veel eerder de aanleg van versterkingen verwacht hebben. In 28 n.c. was er al een felle en gevaarlijke opstand van woedende Friezen geweest en een inval van Friezen, in combinatie met Germanen uit Oost-Nederland was niet denkbeeldig. Zo'n inval zou dan plaatsgevonden kunnen hebben langs de Vecht en over de landroutes die vanuit de Betuwe door Gelderland, Overijssel en Drente liepen. Met andere woorden, de Friezen en andere Germanen hadden gemakkelijk retour kunnen komen langs dezelfde wegen, die nog maar kort tevoren door de Romeinen gebruikt waren voor de invallen in hun gebied. Er zou dus alles voor te zeggen zijn om juist de Betuwesector vroeg en intensief te versterken.

Van Es meent dat de Romeinen waarschijnlijk omstreeks 70 n.c. begonnen zijn om in de Betuwesector een zekere vorm van grensverdediging op te bouwen. Het is echter even goed mogelijk dat toen een reeds bestaande, maar tijdens de Bataafse opstand verloren gegane vestinglinie hersteld en vooral extra versterkt werd. Zo wordt dan voor de eerste maal een volledig legioen in Nijmegen gestationeerd. Tegelijkertijd houdt de toenmalige Keizer Vespasianus op met het systeem van mobiele legers en worden alle troepen in grensvestingen ondergebracht. Er lag in die tijd een enorme legermacht in Germanië van acht legioenen, met aanzienlijke hulptroepen, vloot en tros en voor de legering daarvan zal men een groot aantal castella nodig gehad hebben. Elk castellum herbergde immers maar 500 man. Het is meer dan waarschijnlijk dat na de gevaarlijke Bataafse opstand en gezien het grote strategische belang van de Betuwe de Romeinen aan de verdediging van deze sector, zeker na 70 n.c. maar waarschijnlijk wel eerder, zeer grote aandacht besteed hebben.

Mogen we deze theorie van een vroegtijdige versterking van de Betuwesector, die dus afwijkt van de mening van van Es, wat verder uitbouwen ?

We moeten daarvoor terug naar de offensieve periode van de Romeinen, naar de tijd dat Drusus en Germanicus (12 v.c. - 16 n.c.) hun aanvallen op Germanië uitvoerden met het doel de Elbe tot grensrivier te maken. Een opzet die door de Romeinen als zeer belangrijk werd gezien.

Deze veldtochten worden uiterst zorgvuldig voorbereid. Keizer Augustus zorgt er voor dat het achterland, Gallie, volledig gepacificeerd is. Hij laat uit veiligheidsoverwegingen daarnaast eerst nog het gebied van de Alphen door Tiberius en Drusus (15 v.c.) veroveren. Het leger wordt uitgebreid, gereorganiseerd en overgebracht naar de Rijnstreek. Enkele onbetrouwbare volksstammen in de omgeving krijgen een hardhandige waarschuwing. Er wordt een vloot op de Rijn gebouwd. Drusus laat een dam maken waardoor de Rijn zelf veel meer water krijgt dan tevoren, en tevens graaft hij de bekende Drususgracht. Tegenover de monden van de rivieren, die als basis voor de inval in Germanië zullen dienen, worden nieuwe castra gebouwd. Mainz tegenover de Main, Vetera tegenover de Lippe, Nijmegen en het castellum Vechten. Langs de Rijn laat Drusus daarenboven nog een vijftigtal vestingen oprichten.

Dan begint een tangvormige aanval op Germanië, vanuit Mainz/Vetera en vanuit Vechten, met voor die tijd enorme troepenmachten. Zowel in 12 v.c. als in 16 n.c. wordt de aanval uit Vechten geleid door de aanvoerder zelf, wat kan wijzen op het belang dat Drusus zowel als Germanicus hechten aan deze aanval vanuit de Betuwesector.

Beide aanvoerders dienden te rekenen met het feit dat ze, na afloop van het voor de krijg geschikte seizoen, in ieder geval met hun troepen op hun uitgangsbases moesten terugkeren. Ligt het dan niet voor de hand dat de basis van de tangbeweging, de streek tussen Vechten en Mainz/Vetera, grondig versterkt was en we daar, en dus ook in de Betuwesector, een aantal van de vijftig door Drusus gestichte vestingen moeten zoeken ?

Was die basis niet versterkt dan zou zo'n tangvormige aanval vissen met een niet dichtgebonden fuik zijn. Te erger omdat een groot deel der weerbare jonge mannen uit die Betuwesector deelnam aan de veldtocht van de Romeinen en dus afwezig was. We kunnen ons niet voorstellen dat de Romeinen zulke enorme voorbereidingen maken voor hun veldtochten tegen Germanië en dan een op dat moment zo belangrijk deel als de basis van hun tangbeweging onversterkt zouden laten.

De "betrekkelijk veilige ligging van het vooruitgeschoven Vechten " die van Es ziet is maar zeer betrekkelijk. Vechten is een castellum, met slechts een geringe bezetting. Dit punt als een geïsoleerde gevechtseenheid te laten bestaan waarop men na het oorlogsseizoen met een groot leger moest kunnen terug vallen en waar ook de aanvoerwegen voor dit leger uitkwamen zal de Romeinen te riskant geweest zijn.

Boven sprake we over de Tabula Peutingeriana, de Peutingerkaart, die voor de studie van het onderhavige probleem veel gebruikt wordt. Het is de oudste nog bestaande kaart, waarop ons land voorkomt. De kaart is in de 13e eeuw door een monnik getekend naar een Romeinse reiskaart, in oorsprong

berustend op een grote wereldkaart uit de tijd van Keizer Augustus. (zie foto). Het origineel bevindt zich in de Oostenrijkse Nationale Bibliotheek in Wenen. Op de foto is het gebied van de Bataven tussen Nijmegen en de Noordzee aangegeven, gelegen tussen de Rijn en de Waal. (Patabus). We zien op de kaart twee Romeinse wegen lopen, met plaatsnamen en afstandsopgaven erbij.

Enige geleerden. o.a. Byvanck en Kroon hebben geprobeerd op deze kaart nog een derde weg te reconstrueren. Op de fotografische reproducties van het origineel, die zij voor hun studie gebruikten, kwamen boven Castra Herculis en Novomagi streepjes voor die zij voor de aanzet van een derde weg hielden. Deze weg zou dan de Zuidrand van de Veluwe gevolgd hebben. Door vergelijking met het origineel heeft Bogaers echter aangetoond dat de streepjes afkomstig waren van de fotografische reproductie van kleine vouwen en scheurtjes in het perkament van dat origineel.

En daarmee deze derde weg definitief naar het rijk der fabelen verwezen. 26).

Van de twee getekende wegen op de Peutingerkaart is tot nu toe geen centimeter teruggevonden, hoewel ze er wel degelijk geweest zijn. 27). Er is dan ook over het tracé en de afstandsopgaven heel wat gegist.

Byvanck meent dat de Noordelijke weg langs de Rijn geen Romeinse weg is; de afstanden zijn te onregelmatig en de weg vertoont te veel bochten. Dank zij von Petrikovits weten we nu beter.

Deze laatste zegt: "Die wichtigste Feststellung die sich nach dem Krieg (1940-1945) aus mehrerem Einzelbeobachtungen ergab, besteht darin, dasz die niedergermanische Limesstraszee immer den Windungen des damaligen Niederterrassenrandes folgte, nicht etwa die Flusschlingen abschnitt. Daraus ergibt sich, dasz diese Straszee zu militärischen Zwecken gebaut war, nämlich um als Spähtruppweg zur Überwachung des Rheinstroms zu dienen". (zie o.a. nr.26, noot 55).

De weg volgde dus precies de bochten van de Rijn, zodat patrouillerende troepen vanaf die weg de streek aan de overzijde konden observeren.

Bij de afstands aanduiding twist men over de vraag of de getallen achter de plaatsnamen betrekking hebben op Gallische mijlen (leugae) van 2,2 km. of op Romeinse mijlen (milia passuum) van 1,5 km.

Terwijl Bogaers en Stolte 28) menen dat beide wegen in leugae zijn uitgemeten is Hettema van oordeel dat de N.weg in Gallische mijlen, maar de Z.weg in Romeinse is aangegeven. Die Z. weg toont trouwens een opvallende regelmaat in de onderlinge afstanden. Het is om en om van de kust tot Nijmegen 12 en 18. Neemt men aan dat dit milia passuum zijn dan is de afstand afwisselend 18 km. en 27 km. Voor troepen een haalbare dagmars. Waarschijnlijk is zie Z.weg vooral gebruikt voor snel troepentransport. Ook Kroon is van deze mening.

Mag de auteur, waar er zovelen gissen, zelf ook een gok wagen? Hij beperkt zich daarbij dan tot het aan de orde zijnde gebied, dat van de N.weg tussen Vechten en Nijmegen. Op de Peutingerk kaart dus het gedeelte tussen Fletione en Novomagi.

We weten dat het castellum Vechten aan een Rijnarm lag die uit het NO. kwam. We hellen steeds meer over naar het idee dat dit de door ons vermelde Rijntak was, 29), die zijn loop door het gebied van de Brugakker langs Zeist en vervolgens door de broeken bij Doorn, Cothen en Amerongen (Langbroek) had. Dit moet dan de door de Romeinen bevaren Rijntak zijn geweest. In dit verband is vermeldenswaard dat op het landgoed "De Hardenbroek" bij graafwerkzaamheden in de 18e eeuw een oud scheepsanker gevonden is. 30). Edelman merkte daarenboven op, dat de tegenwoordige Kromme Rijn niet de Romeinse Rijn is geweest. 33). Aangezien in het "Verslag van het Kromme Rijn projekt 1970-1974" op blz.23/24 geconstateerd wordt dat van de vier rivierafzettingssystemen van de Rijn de drie

oudsten in West Utrecht al uitgewerkt waren en alleen het Kromme Rijnsysteem in Oost Utrecht in de Romeinse tijd nog volledig functioneerde, blijft, na bovenvermelde opmerking van Edelman er voor de Romeinse Rijn vrijwel geen andere mogelijkheid dan het door ons hierboven geschetste traject.

Deze Rijntak was in het begin van de 12e eeuw al zo verlopen, dat het genoemde broek toen al in cultuur gebracht kon worden, 31), maar voerde toch in de 17e eeuw nog water. 32).

De N. weg op de Peutingerkaart zou dan, volgens von Petrikovits, nauwkeurig de loop van deze Rijntak gevolgd hebben. Op deze kaart is het eerstvolgende station na Vechten Levefano, met de afstands aanduiding 16. We denken bij Levefano niet aan Wijk bij Duurstede waar geen enkel spoor van een Romeinse versterking is gevonden, maar volgen Kroon, die dit station te Maurik zoekt. Rekenen we nu met milia passuum dan is de afstand Vechten-Maurik langs de door ons geschetste Rijnloop 24 km., hetgeen klopt met de Peutingerkaart. Na Levefano is het volgende stations Caruone. Dit wordt algemeen voor Kesteren aangezien, waar inderdaad een Romeinse vesting heeft gelegen. Op de Peutingerkaart wordt de afstand tussen beide plaatsen aangegeven met 8. Zijn dit ook milia passuum dan is dat 12 km. Langs de bestaande wegen is ook nu nog Kesteren 12 km. verwijderd van Maurik. Van Caruone tot Novomagi wordt de totale afstand op de kaart aangegeven met 21; in Romeinse mijlen dus ruim 32 km. Volgen we de huidige Rijnloop langs Arnhem naar Nijmegen dan is die afstand echter veel meer dan 32 km. Maar Prof. Edelman heeft indertijd aangetoond dat er in de Betuwe, aanzienlijk meer westwaarts dan de huidige Rijnloop Nijmegen-Arnhem, een andere Oude Rijn heeft gestroomd. Rekening houdend met die Oude Rijnloop over Driel en Elst komen we wel aardig in de buurt van 32 km. 33).

Met Gallische mijlen komen we in ieder geval niet uit het gedeelte Vechten-Nijmegen.

In verband met het bovenstaande is belangwekkend, dat de R.O.B. in april 1977 start met het onderzoek van het vermoedelijk Romeinse gedeelte van de nederzetting te Wijk bij Duurstede. Wij krijgen dan wellicht antwoord op de vraag of hier al of niet een Romeins castellum gelegen heeft.

Vatten we tot slot enkele hoofdpunten samen:

1. Na Corbulo wordt een aaneengesloten verdedigingslinie van castra en castella op de Z.oever van de Rijn gebouwd. Deze vestingen worden verbonden door een limes, een heerbaan die de bochten van de Rijn volgt.

2. Het Bataveneiland is strategisch en economisch voor de Romeinen van groot belang. De korenaanvoer uit Brittannië naar Germanië en Friesland is voor de Romeinen alleen gewaarborgd bij een stevige beheersing van dit gebied. Het is ook van grote betekenis voor het Friesland van die tijd.

"De invloed van de Romeinen op Friesland is nauwelijks te onderschatten. De Friese economie is grotendeels gebaseerd op de aanwezigheid van het Romeinse Rijk." (34)

3. Teikens weer lezen we in de Romeinse literatuur dat de Rijn grens tot de Oceaan hersteld werd. Zelfs in de vierde eeuw nog. (Valentiaan, Julianus de Afvallige).

Opvallend is in dit verband dat Septimus Severus \pm 200 n.c. het enorme werk onderneemt om alle vestingen in steen te herbouwen. Het materiaal daarvoor, lei- en tufsteen moest langs de Rijn worden aangevoerd. Deze rivier moet dus geheel door de Romeinen beheerst zijn.

4. Tussen Vechten en de Noordzee lag langs de Rijn, evenals in Duitsland, een dichte gordel van vestingen.

Die vestingen tussen Vechten en Katwijk dienden niet om een inval over land uit het N. te voorkomen.

Ze waren, volgens van Es e.a. evenmin bestemd als uitvalsbasis tegen Brittannië. De troepen daarvoor staken over in Boulogne.

Ze passen, met de Duitse vestingen, dis alleen maar in een systeem van volledige afsluiting van de Rijn grens. Maar dan moet ook het gat Vechten-Nijmegen, strategisch van groot belang en voortdurend bedreigd door invallen uit het O. van ons land, minstens zo sterk verdedigd zijn geweest als de sector Vechten.

De auteur moet, tot slot, vaststellen dat hij het niet geheel eens is met de suggesties van drs. Thiadens. Toch is hij Thiadens zeer erkentelijk, want diens opmerkingen brachten hem ertoe het probleem eens van een geheel andere zijde te bestuderen.

Wellicht kunnen wij beiden troost putten uit een niet bemoedigende, wel uitdagende uitspraak van Dr. J. E. Bogaers: "Hier moet opgemerkt worden dat een van de grootste lacunes van de provinciaal-Romeinse archeologie in ons land wordt gevormd door de omstandigheid dat we nog steeds geen overzicht hebben van het totaal van het Romeinse verdedigings-systeem langs het Nederlandse gedeelte van de Rijn grens. Dit geldt ook ten aanzien van de wegen die voor de noodzakelijke verbindingen moeten hebben gezorgd."

D.R. Klootwijk.
Pr. Margrietstr. 5.
Bunnik.
03405-1530.

N.B.

De opmerking over de wegen op de Peutingerkaart verdient nog enige toelichting. Van Tent vermeldt nl., dat er wellicht een stuk van de noordelijke weg gevonden is in de buurt van Valkenburg (Z.H.) 35)

Bronnen.

1. Kern.Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap (TAG), 1904.
2. A.W. Byvanck, Nederland in de Romeinse tijd, blz. 191.
3. Tacitus. Annales XI-19.
4. J.E.Bogaers, Honderd Eeuwen Nederland. (Militaire en burgerlijke nederzettingen in Romeins Nederland). Berichten R.O.B. 1959.
5. H. Halbertsma, Honderd Eeuwen Nederland, blz. 179.
6. D.P. Blok, De Franken, blz. 16.
7. W.A. van Es, De Romeinen in Nederland.
8. Idem, blz. 41.
9. H. von Petrikovits, Das Römische Rheinland.
10. Zie 2, blz. 435.
11. Idem, blz. 140, 216.
12. Tacitus. Annales XII-50.
13. W.A. van Es, Friesland in Roman Times, Berichten R.O.B. 15/16, 1965/66.
14. E.J.Demoed, In een lieflijk landschap, blz. 163.
15. De Bisschop van Utrecht kon, op grond van zijn wildernis-regaal, woeste grond ter ontginning uitgeven. De ontvanger, de "coper" betaalde daarvoor een kleine, onveranderlijke en eeuwigdurende tijs en werd volledig eigenaar van de grond. (H.v.d. Linden, de Cope).
16. M.K.E.Gottschalk, Ontginning van de Stichtse Venen t.o.v. de Vecht. Tijdschrift K.N.A.G. 2e Reeks, Deel 73. (1956).
17. Inv. Archief Kapittel ten Dom te Utrecht, nr. 1895.
18. H.J.van Eekeren, De Oude Kerk te Zeist. Uitgave v.d. Pollstichting. Deel 1, blz. 20.
19. Zie 17, nr. 1894.
20. Zie 14, blz. 215.
21. Charter v.d. Pollstichting, Zeist. Goed de Zeisterstraat nr. 8.

22. Mondelinge mededeling van de Heer J.M.C. de Greeff te Bunnik.
23. Domarchief nr. 2370.111
24. Gem.Archief Doorn, Gerechtsnotulen 2-1-1770.
25. H.J.M. Thiadens, Rijn grensverdediging in Rom.tijd "Tussen Rijn en Lek". 10e jaargang nr. 1, blz. 11.
26. J.E. Bogaers, Castra Herculis, Berichten R.O.B. 18.1968, blz. 154. achter dit artikel voor geïnteresseerde lezers uitvoerige literatuuropgave.
27. W.A. van Es, De Romeinen in Nederland, blz. 87.
28. B.H. Stolte, Romeinse wegen in het land der Bataven en de Tabula Peutingeriana. TAG. 2e Reeks, blz. 55.
29. D.R. Klootwijk, De Zeisteroever in de Middeleeuwen. "Tussen Rijn en Lek", 6e jaargang nr. 2 en 3.
30. Zie 14.
31. Oorkondenboek Sticht Utrecht 1, nr. 319.
32. Zie 29.
33. C.H. Edelman, Boor en Spade 4, 1951. Oudheidkundige Resultaten van Bodemkartering.
34. Zie 13.
35. W.J. van Tent, Excavations along the Limes, Berichten R.O.B., jrg. 23, blz. 123.